

Bilaga.

HANTVERKARE I STOCKHOLM.

Några synpunkter i samband med stadsmuseets hantverksundersökningar.

Den tid är nu långt avlägsen, då hantverkarna utgjorde den ena hälften av stadens borgerskap. Den andra var handlarna. Även om de vanligen fattiga hantverkarna inte alltid hade råd att bekläda alla de oavlönade ämbeten i stadsförvaltningen, som åtminstone tidvis rätteligen tillkommo dem, ha de i äldre tid alltid intagit en betydande plats i stadens styrelse, i den mån denna var borgerskapets sak. Detta gäller särskilt vissa yrkesgrupper. Under 1400- och 1500-talen var det ur hantverkarnas krets framför allt guldsmederna, som besatte rådmans- och borgmästarplatserna. Under 1700-talet intogo bryggarna en liknande ställning. Ungefär samtidigt och under 1800-talet gjorde flera garvarsläkter sig bemärkta inom borgerskapet. Men redan före näringsfrihetens införande 1846 och 1864 hade hantverkarna börjat trängas tillbaka inte bara från delaktigheten i stadens styrelse utan även inom sina egna yrken. I våra dagar äro de på väg att helt enkelt trängas ut ur Stockholm.

Man kan troligen få vidare perspektiv på denna för hantverket katastrofala utveckling genom att studera rekryteringen till de olika stockholms-hantverken under 1800-talet. Ännu under århundradets första hälft fanns det vissa yrken, där en rätt stor procent av utövarna voro inflyttade tyskar. Förhållandet är naturligt mot bakgrunden av skråtidens internationalism. De flesta yrkesutövare voro emellertid svenskar. En undersökning av deras ursprungliga hemort skulle troligen ge till resultat, att en mindre del av dem var infödda stockholmare, medan det stora flertalet kom från den svenska landsorten, framför allt från städerna. Trots de många exemplen på yrkets ärtflichkeit åtminstone genom ett par generationer är föryngringen genom inflyttning påtaglig. Landsortsgesällerna sökte sig framför allt till Stockholm och blevo ofta kvar här, vilket var så mycket lättare som produktionen i de olika verkstäderna hade ökat och i många fall var på väg mot ett slags stordrift på rent hantverksmässig grund. Det kan sättas i fråga, om inte Stockholms befolkningstillväxt genom inflyttningar vid denna tid till stor del skall skrivas på hantverkets konto. Efter näringsfrihetens införande fortsatte utvecklingen i yttre avseende i de gamla hjulspåren, men rekryteringen utifrån skedde nu inte huvudsakligen från städerna utan från landsbygden. I södra Småland, Sjuhäradsbygden i Västergötland, Bergslagen och Hälsingland hade handaslöjd och hantverk av skilda slag, grundade framför allt på råmaterialets förekomst, frodats under hela skråtiden och skapat en yrkesskicklighet, som myndigheterna och hantverksorganisationerna inte förmådde förgöra. Efter näringsfrihetens införande erövrade detta livskraftiga lanthantverk också städerna. Det är framför allt från

ovan nämnda områden och Skåne, som stadsmuseets sagesmän bland gamla stockholmslantverkare härstamma. Skåningarna äro mest stadsbor, vilket kanske beror på, att den kontinentala skråorganisationen vuxit sig fastare i de gammaldanska landskapen än på andra håll. De stockholmsfödda hantverkarna äro relativt fåtaliga. Stockholm kunde således under årtiondena närmast före och efter sekelskiftet uppvisa en provkarta på hela Sveriges yrkesskicklighet, där inte sällan ännu lokala särdrag kunna spåras i vissa detaljer.

Goda belägg för landsortshantverkets initiativkraft äro bland annat sådana storindustrier som Örebro skofabriker och Borås väverier, vilka utgått inte från stadshantverk utan från byskomakare i Kumla och vävare i Sjuhäradsbygden. Detta är endast ett par exempel bland många på lantverkets uppsving och förvandling till storindustri. För Stockholms del fick denna utveckling svåra följder. Så småningom avstannade tillströmningen av folk från landsorten till de stockholmska verkstäderna. En stor del sökte sig till andra verksamhetsområden framför allt inom byggnadsfacket; i detta fall har 1897 års utställning givit impulsen till en invasion, som ej blev temporär. Men där förekom sällan yrkesutbildat folk. De skickliga lantverkarna stannade kvar i hemorten och fullbordade utvecklingen mot hantverkets »nationalisering» genom att sätta upp egna verkstäder eller ta arbete i andras. Eftersom de hade råmaterial på nära håll och tack vare låga levnadsomkostnader och ständigt förbättrade kommunikationer, kunde de i Stockholm sälja sina alster billigare än stockholmslantverkarna och ha nu konkurrerat ut flera av dem. »Landsorten gör och Stockholm köper» är en svarvares uttryck för denna företeelse. Stockholmslantverkarna själva anförä också allmänt landsortshantverket som en väsentlig orsak till svårigheterna inom deras yrken.

Naturligtvis beröras inte alla hantverk av denna utveckling. Man kan också anförä exempel på stockholmska hantverk, som stått sig i konkurrensen och i vissa fall utvecklats till industrier. Men det är yrken — bagerier och bryggerier bland annat — som alltid måste finnas på en tätbebyggd plats. Andra som t. ex. borstbindarna arbeta med material, som är minst lika lätt och billigt åtkomligt i Stockholm som på andra håll. En annan yrkesgrupp, som arbetar ostörd av tidens omvälvningar, är konsthantverkarna: guldsmeder, klockgjutare och andra.

Det har ofta framhållits, att industrialiseringen är orsaken till att hantverken dö ut. Hantverkarna själva äro i allmänhet inte av den uppfattningen. De mena, att fabrikerne aldrig kunna undvara hantverkare och därför alltid skapa arbetstillfällen. Visserligen ha flera yrken blivit obehöfliga genom industrialiseringen; tunnbindarna kunna t. ex. inte längre leva av bryggerierna, som tack vare industrialiseringen fått ersättning i kärl av annat material. Men det är ett obehag, som i alla tider följt med utvecklingen. Medeltidens pansarmakare, patinemaker och pärlstickare blevo arbetslösa, när folk slutade att gå i pansar, patinor och pärlstickade

kläder. Om utvecklingen dödar ett yrke, skapar den vanligen ett nytt i stället. Vagnmakerierna ha försvunnit eller krympt, i samma mån som arbetstillfällena från att ha omfattat tillverkningen av landåer och droskor minskats till lagning av dragkärrhjul. Men bilindustrien har skaffat mekaniker och reparatörer sysselsättning i mångdubbelt högre grad.

Industrialiseringen har emellertid över hela linjen medfört en förflackning av stadshantverket. Klas Flemings yttrande, att »vem som helst i Sverige kan evertera sig och bliva konung, men sämsmakare kan han icke bliva» har i våra dagar förlorat varje spår av aktualitet. En gammal snickare påstår, att det finns mellan 500 och 600 snickarmästare i Stockholm, men att 400 arbeta i gamla kök. De yrken, som gått framåt kräva inte längre (och ha väl aldrig krävt) 3—6 års lärtid. »Plåtslageri är», enligt en gammal kopparslagare, »inget hantverk; det är ett tilltag.» Glasmästeri sättes i samma klass. »Tapetsrare är trasspikare.» En träsvavare får användning för sin yrkesskicklighet, endast när det gäller att laga och imitera gamla möbler, och en konstsvavare lappar ihop gamla rökpipor. Alla de små finesser och all den omsorgsfullt övade fingerfärdighet, som var det yttersta kännetecknet för allt verkligt hantverk, har inte längre någon marknad. När ytterligare 10 eller 15 år förflutit, finns det ingen som kan lära ut konsten. I detta avseende har industrialiseringen tagit död på hantverket.

Industri och landsortshantverk ha sålunda på väsentliga punkter eliminerat förutsättningarna för ett självständigt stockholmskt hantverk. Men också i rent yttre avseende har hantverket förlorat fotfästet i Stockholm snabbare och i långt högre grad, än vad industrialiseringen ensam skulle ha kunnat åstadkomma. Hantverket lever trots allt kvar, men hantverksgårdarna och hantverkskvarteren, som en gång satte sin prägel på hela stadsdelar i Stockholm, ha försvunnit eller äro dömda att försvinna. När ångmaskinen och dess efterföljare började ersätta handkraft, vind- och vattenkraft, tog denna utveckling fart. Men man kan inte påstå, att ångmaskinen satte igång den. Redan under medeltiden och framför allt under 1400-talets senare del flyttades de stora hantverkerierna ut på malmarna utanför den egentliga staden. Drivjädern var då — bortsett från den alltid existerande eldfaran — trångboddheten på stadsholmen, d. v. s. med ett modernt uttryck det stegrade tomtvärdet. Det är det stegrade tomtvärdet med åtföljande högre levnadsomkostnader och dyrare arbetskraft, som är den direkta orsaken till att hantverket också drivits ur 1800-talets och 1900-talets Stockholm. Det är därför naturligt, att de för stadsbilden mest karakteristiska hantverkerierna, de som krävde stora utrymmen, först trängdes utanför den växande 1800-talsstaden. De mest typiska voro väderkvarnarna, garverierna och repslagarbanorna. Av dem finns nu ingenting kvar inom stenstadens gränser.

Men även de medelstora och små verkstäderna ha fått stryka på foten i våra dagars på flera sätt sanerade Stockholm. Till de medelstora kan

man räkna tunnbindier och vagnmakerier. Tunnbindarna ha ända från äldsta tider haft god sysselsättning i stapelstaden och bryggarstaden Stockholm. På 1870-talet lär Looströms tunnbinderi på Södermalm ha haft ända till 60 gesäller i verksamhet. På 1890-talet sysselsatte Olssons tunnbinderi vid nuvarande Östgötagatan, vilket då var det största i Stockholm, över 20 man. För närvarande torde det inte finnas fler än tre tunnbindier kvar med en ytterligt begränsad tillverkning. De äro inhyta i något hörn av det ursprungliga verkstadsområdet.

Även de små verkstäderna sitta trångt. De ha trängts ihop inom utkanternas brädgårdsområden eller inom ett fåtal gårdar, som ännu så länge ligga på sidan om stråkvägar och huvudleder i det centrala Stockholm. På de flesta håll äro dessa hantverksgårdar relikter från den tid, då hantverkskvarteren omfattade stora sammanhängande områden, där grupperingen bestämdes av nyckelhantverkens läge: ett bryggeri drog till sig tunnbindare, hovslagare och trätoffelmakare, ett vagnmakeri svarvare, smeder, målare, tapetserare, sadelmakare och i viss mån åkare etc. Det ligger i sakens natur, att en sådan hantverksgård i våra dagar är mer hantverksbetonad än den någonsin varit. De centralt belägna hantverksgårdar, som ännu finnas kvar i Stockholm, äro så fåtaliga, att de fått absorbera så många verkstäder som möjligt. De gamla verkstäderna, som voro avsedda för ett större antal arbetsplatser, ha delats upp i flera, och bostadslägenheter ha tagits i anspråk som verkstadslokaler. I stort sett ge våra dagars hantverksgårdar en sammanträngd bild av ett hantverkskvarter eller ett ännu större område från äldre tid.

Något fullständigt hantverkskvarter finns det knappast numera kvar i Stockholm. Ett av de sista var kvarteret Rosendal mindre vid Sankt Paulsgatan och Timmermansgatan. Det hade spelat ut sin roll några år innan nybyggnaden för Södermalms högre läroanstalt för flickor uppfördes här. Hantverksgårdarna äro för närvarande talrikast på nedre Norrmalm inom området utmed bakgatorna mellan Regeringsgatan och Drottninggatan. De äro allesamman hotade av redan beslutade eller föreslagna stadsplaneregleringar.

När en gammal gelbgjutare, som sitter i ett skjul inom ett av brädgårdskvarteren i Södermalms utkanter, konstaterar, att gelbgjutarna i Stockholm inte ha råd att skaffa sig så modern utrustning som yrkesbröderna i landsorten och därför måste låta allt lönande arbete gå till de stora gjuterierna, har han sammanfattat orsakerna till det stockholmska hantverkets beträngda läge: oöverkomliga hyror, lantverk och industrialisering.

Ovanstående redogörelse är i huvudsak grundad på stadsmuseets uppteckningar bland stockholmska hantverkare. Den är ofullständig och i vissa fall kanske missvisande, beroende på att de uppteckningar, som ha avseende på här berörda förhållanden, nyss påbörjats. Visserligen ha stadsmuseets hantverksundersökningar pågått sedan 1931. Men eftersom de till en början ägde rum i samband med att museet genom gåvor eller köp förvärvade verkstadsutrustningar, som voro i fara att skrotas ner eller på

annat sätt skingras, kommo upppteckningarna huvudsakligen att beröra verktygen och deras användning. Sedermera ha undersökningarna utvidgats till att omfatta filmupptagningar av levande hantverk. Uppteckningarnas huvudvikt kom därigenom att läggas på tillverkningsmetoder och den hantverksmässiga förvandlingen av råmaterialet till färdiga produkter.

För närvarande äger stadsmuseet 16 hantverksfilmer. En av dessa, upptagen 1939, visar »Gamla hantverksgårdar på Norrmalm». De upppteckningar, som företogs i samband med denna upptagning, vidgade ytterligare ramen för museets hantverksundersökningar. Genom att huvudvikten lades vid verkstäderna och hantverksgårdarna kommo de lokala förhållandena i förgrunden.

Hittills ha endast ett fåtal verkstäder blivit uppmätta. Ännu finns det på flera håll sådana lokaler bevarade med upp till ett tiotal arbetsplatser, fastän de nu sysselsätta endast ett par man. Med ledning av A. R. Lundgrens karta från 1885, där varje byggnad i Stockholm vid denna tid är markerad, kunna gamla hantverkare ännu ange de olika hantverkskvarterens sammansättning och utbredning. Man kan få en klar bild av förhållandet mellan olika yrkesutövare inom samma eller närliggande fack. En hantverkare, som börjat som lärpojke i Stockholm och som dagligen sprungit mästartens ärenden i olika hantverksgårdar, lärde känna grannskapets verkstäder lika bra som sin egen. Man kan ännu få en god uppfattning om bryggargårdarnas bebyggelse och de olika byggnadernas användning, så som dessa tedde sig före sammanslagningen till de stora bryggeribolagen; i åtminstone ett par fall finnas ännu dessa byggnader kvar ehuru använda för annat ändamål. På samma sätt går det att rekonstruera repslagarbanor och garvargårdar eller snart sagt vilket annat utdöende stockholmslantverk som helst. En sådan »kartläggning» kan nästan alltid illustreras med de fotografier, som många mästare läto göra av verkstäder och verkstadsomgivningar, när den gamla härligheten började försvinna och verksamheten krympte i samma mån som hantverkskvarterens kåkidyller sprängdes sönder av de snabbt växande fem- och sexvåningshusens brandgavlar.

Men det är inte bara lokaliteter och topografiska spörsmål som rullas upp, när en gammal hantverkare talar om den tid »han var i lära». Han kan knappast föra någonting i sin dagliga gärning på tal utan att ge exempel på hur genomgripande de omvälvningar varit, som ägde rum några årtionden före och efter det senaste sekelskiftet. Det må gälla sådana företeelser som lärtid, gesällvandringar, konditioner och dylikt, där traditionerna från skråhantverket ännu voro levande, eller rena yrkesförhållanden som tillförseln av råmaterial, avyttringen av färdiga produkter, uppdragsgivare, arbetssätt, verktyg, arbetstider och löner eller hantverksseder och hantverkarliv i arbete och under fritid. Berättaren verkar gångångare från ett annat tidsskede, som sträckt sig oföränderligt genom århundraden. Vad han talar om är alltigenom kulturhistoria och arkivmaterial. Och mestparten av de verktyg han en gång lärt sig hantera är museiföremål.

Allting i en gammal hantverkarens gärning var präglad av grundlighet och omsorg. Han hade lång arbetsdag men lät sig icke jäktas. Hela hans solida produktion utfördes på beställning och utan att något av arbetets många moment eftersattes eller fuskades bort. Konfektion och rationalisering existerade icke. Råmateriallet utnyttjades omsorgsfullt. Sedan en kammakare valt ut lämpliga oxhorn hos någon slaktare, gjorde han kammar, skedar och lyktglas av dem och sålde de överblivna hornspetsarna till närmaste svarvare, som använde dem till doppskor.

Även samkväm och fester begingo mästare och gesäller ännu för 50 år sedan efter omsorgsfullt fastställda ritual och med iakttagande av allsköns ceremonier. Visserligen hade hantverksämbetenas festliga sammankomster upphört i och med skråkorporationernas upplösning. Men i många verkstäder följde man ännu gamla sedvänjor. Det finns ännu folk, som kan berätta om det »ljuskalas», som mästarna bjödo sina gesäller på den bestämda höstkväll varje år, när de nyputsade lamporna första gången tändes i verkstaden. Ännu så sent som 1908 gjorde en arbetssökande gesäll sitt inträde i en stockholmsk verkstad med den plattyska kopparslagargrussen. Nu är denna omständliga och ceremoniösa hälsningsformel helt glömd. Borta äro även bryggardrängarnas glada julfester och snickarnas stora sommarkalas på Djurgården. Det senare finansierades genom de böter som dagligen antecknades på verkstadens över sliphon anbragta bettavla.

Och vem minns nu Ryssakov, Rävén, Fläskarbäga, Tändstickshyvaren, Vinkelhaken, Mamsell-Pelle, Vilda katten, Ann-Katrina och Snus i dosan eller Kalle Satan, Jösse Snorhake, Klämtaren och Sju torra kakor? Och ändå är det knappt 10 år sedan flera av dessa »ärans karlar och herregesäller» gått hädan efter att i livstiden ha varit kända praktiskt taget endast under dessa namn. Öknamn av detta slag ha haft god klang bland Stockholms hantverkargesäller. De ha gamla anor. Officiella handlingar från 1400-talets Stockholm ha med samma förakt för dop- och familjenamn accepterat Hand i säck, Papegojan, Halvstopet och Litet och gott. Vid denna tid voro de inte som under 1800-talet företrädesvis knutna till gesäller och drängar.

Man får heller inte glömma hantverkskvarterens bofasta eller tillfälliga invånare i övrigt: hökare, »kryddkraftsare», kramhandlare och dihlströmmare. De senare voro arbetslösa, som intagits på Dihlströms inrättning vid Stora Glasbruksgatan (Katarinavägens föregångare). Iklädda »trägaloner» (träbottenkängor) och en uniform, »som skulle vara blå men var grön», utgjorde de en daglig syn på gator och i gårdar, där de skötte renhållningen, höggo ved eller mot en ersättning av 1 riksdaler om dagen fingo dra det stora balanshjul, som i många verkstäder gjorde samma tjänst som våra dagars elektriska kraft. Dihlströmmarna användes även i brandskyddets tjänst. De fingo 10 riksdaler för första vattentunnan, som kom fram till brandplatsen, 5 för andra och 2 riksdaler 24 skilling för tredje tunnan,

om inte någon »civil kommit före med sin tunna, eller kåken brunnit ner, innan de hunnit fram».

Till löskekarlarnas stora skara hörde också »kolejdarna», som ombesörjde transporter av slaktboskap ner till de många slakterierna vid Skanstull. Arbetet att leda två kor mellan Söder Mälarstrand och Skanstull betalades med 50 öre. Transporterna kunde stundom, när djuren prövade möjligheterna att »lejda lejdaren», arta sig till en för allmänheten livsfarlig jakt genom gatorna. Efter att lyckligt ha passerat Fyllbacken, den svåraste av Götgatans tre stora backar, unnade sig lejdarna också vanligen en stunds ro på »Förgyllda sängen» eller någon annan av krogarna nära Skanstull. 50-öringen räckte till många »Hagbergare» eller »Vargskott» på omkring 15 centiliter, när en kanna brännvin, d. v. s. 2¹/₂ liter, kostade 82 öre.

Vid Fyllbacken i kvarteret Åsen mindre (nu Monumentet) inte långt från kvarnen Holländskan, som revs på 1890-talet, låg krogen Ekorren. Krogen och dess omgivning har beskrivits av en av stadsmuseets flitigaste sagesmän, tunnbindaren Richard E. Olsson:

»Där var alltid hög luft fastän det var lågt i tak. På golvet låg ett tjockt lager med sågspån, så att det värsta eländet kunde skylas över kvickt. Disksupningen florerade. Gästerna utgjordes huvudsakligen av åkare, kvarterets hantverksgejeller, en och annan 'kolejdare' samt slaktar- och bryggardrängar, som ofta var i luven på varandra.

Men Ekorren hade också ett 'skänkrum', som låg inåt den stora Viderkvistska gården. Denna kallades vanligen Bondgården och var det största bondkvarteret på Söder. Hit kom bönderna med sina foror från Öster- och Västerhaninge, Sorunda, Ösmo och andra socknar för att göra affärer. I synnerhet på fredagar och lördagar var kommersen i Bondgården lika stor som på vilken marknadsplats som helst. Här såldes kött, fläsk, smör och ägg och här drev hästskojare och bondfångare sina ljusskygga affärer, som i allmänhet gjordes upp inne i Ekorrens skänkrum.

Utåt Götgatan hade gårdsägaren Viderkvist sina bodar. Där fanns järnkramhandel, hökare- och kryddbodar och längst bort i hörnet av Holländarebacken (nuvarande Ölandsgatan) en läderhandel. Viderkvist hade även ett garveri högre upp i backen. På krönet mitt emot kvarnen Holländskan fanns två stora åkerier och en smedja.

Ekorrens närmaste granne åt Sandbergsgatan (Gotlandsgatan) var det knockska bageriet. Längre ner vid samma gata låg en liten handelsträdgård. Här hade även skomakare, skräddare, sadelmakare, snickare och borstbindare sina verkstäder inrymda i låga träkåkar omgivna av trädgårdstäppor.

Kvarterets märkligaste byggnad låg vid Tullportsgatan (Östgötagatan). Det var 'Bångens stora stenhus', en tvåvåningsbyggnad, som ägdes och beboddes av spannmålshandlare Bång. På gården hade Tunnbindar-Olle sin verkstad. Den som någon vinterkväll hade sina vägar neråt den sparsamt upplysta Tullportsgatan kunde tro, att elden var lös, när liggargraven

under ständigt hamrande formades över de stora fyrgrytorna på gården. Tunnbindar-Olle sysselsatte ännu vid slutet av 90-talet 20—25 gesäller. Han köpte tusentals ekar på rot i Småland och Östergötland och importerade liggarstav från Tyskland och Amerika. Till 1897 års utställning gjorde han en oval punschluggare, som rymde 10,000 liter. Detta mästerverk, som alltigenom var gjort för hand med de vanliga hjälpmedlen yxor, sågar, knivar och hyvlar, inköptes sedan av Cederlundska punschfirman. När Stora bryggeriet vid Hornsberg startade, beställdes härifrån 50 liggare, som skulle levereras samtidigt. Transporten skedde en vintermorgon på 50 slädar. Det var det största slädparti som någonsin gått av stapeln på Söder.

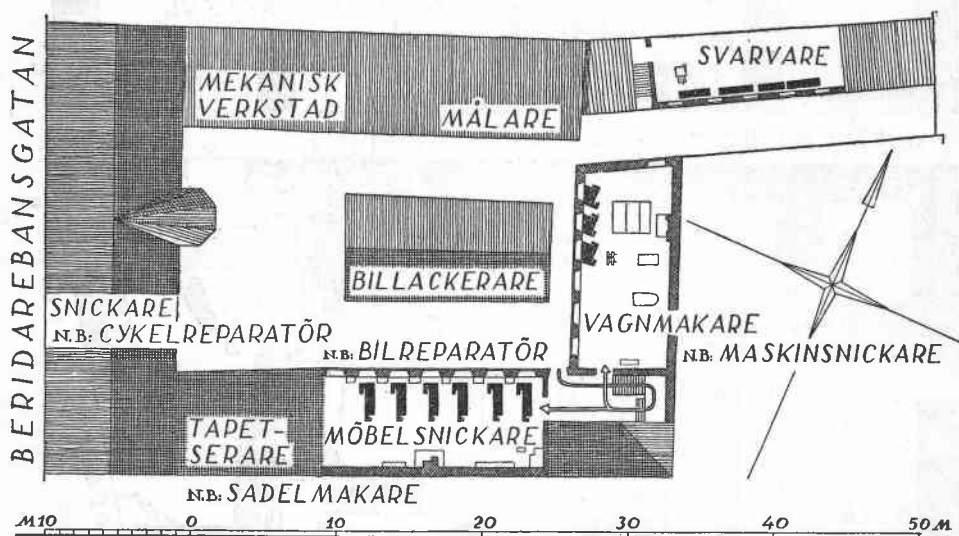
I kvarteret fanns slutligen även ett par trätoffelmakare, som hade full sysselsättning åt drängarna vid de kringliggande bryggerierna. När arbetsstyrkan vid dessa hade sina måltidsraster, kunde man tro, att det var en hel skvadron från Kungl. Hästgardet som kom. Så klapprade de klackjärnsbeslagna trätofflorna över kullerstengatorna under ackompanjemang av sjungande dalmål från Mora, Rättvik och Leksand.

I hela kvarteret fanns inte en enda brunn. Allt dricksvatten fick hämtas och bäras med ok från en gammal hälsobrunn vid Sundsta nere vid Skanstull. Här nere vid Hammarbysjö låg även Klapp-Kalles brygga, som hyrdes ut till traktens tvättmadamer och husmödrar för 10 öre om dagen. Men då fick de samtidigt låna tvätthoar och klappträn.

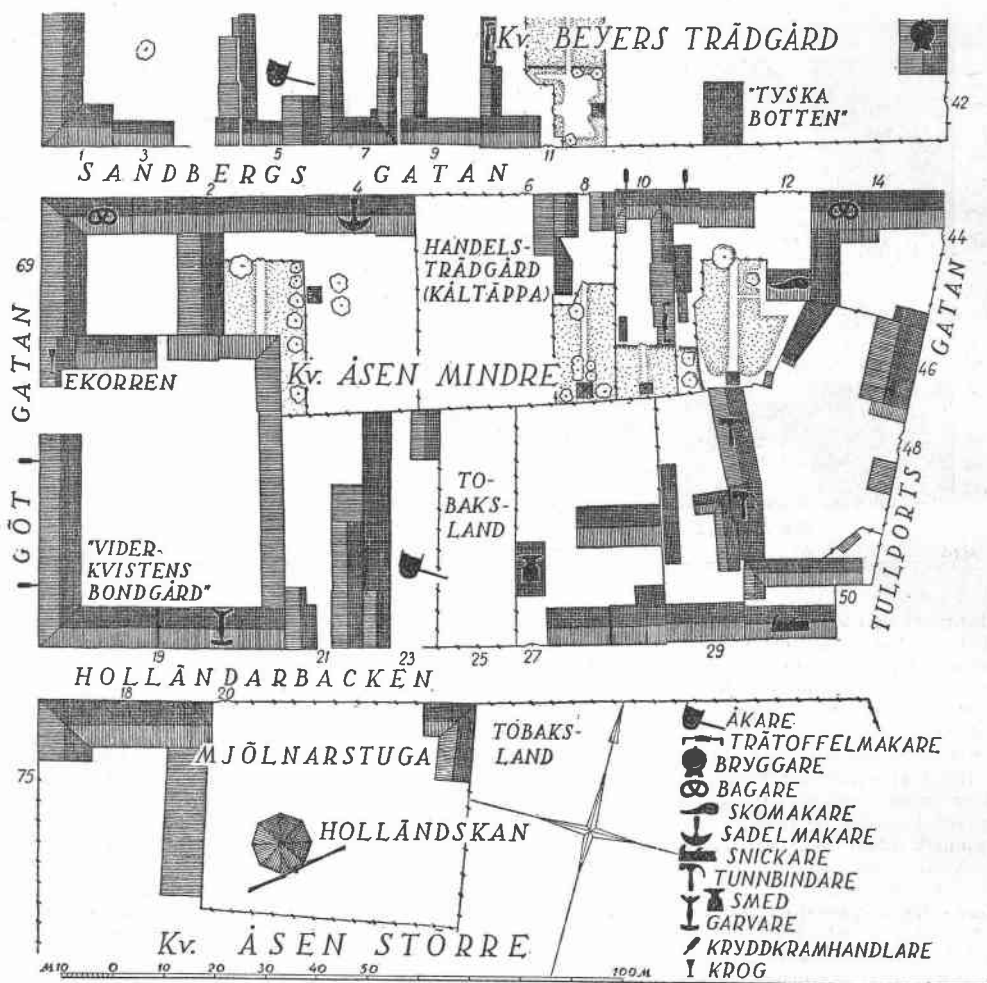
På sommarkvällarna var det dans på Klapp-Kalles brygga. Även på den gamla Skanstullsbron dansades det flitigt. 'Korvarna', ordningsmaktens representanter, höll sig för det mesta borta. Annars kunde det hända, att slaktardrängarna gjorde riktig korb av dem.»

Det var inte så noga på den tiden, när Stockholm var en stor småstad, eller kanske riktigare: en hel serie småstäder, där gemene man i den ena hade tillräckligt att göra i sin stad och visste mycket litet om vad som tilldrog sig i de övriga. För att Stockholm skulle bli en storstad krävdes rationalisering, kommunikationer och industrier, tre företeelser som mer än någonting annat bidragit till de revolutionerande förändringarna i hantverkarnas arbete och liv.

Hans Hansson

Hantverksgården Beridarebangatan 18 i kvarteret Gropen. Kartan, som upprättades sommaren 1939, visar den omgestaltning av hantverket, som ägt rum under det senaste halvsekle. I gården finnas flera exempel både på det gamla utdöende och det nya av industrialiseringen betingade hantverket. Kartan ger inblickar i några av de stora och rymliga verkstadslokaler, som förr satte sin prägel på hantverkskvarteren på Norrmalm. Vagnmakeriet, som funnits på platsen sedan 1865, var gårdens stora nyckelhantverk. Ännu vid 1900-talets början hade 13 vagnmakare full sysselsättning i verkstaden, där det ännu idag finns 3 arbetsplatser bevarade, fastän mästaren knappt har arbete åt 1 man. Förut hörde även maskinsnickeriets lokaler i bottenvåningen till vagnmakeriet. Genom en lucka i golvet hissades de färdiga åkdonen ner i denna lokal. Byggnaden mitt på gården och utrymmet under svarvarverkstaden voro vagnshus. Här fanns även en åkare. Men vagnmakeriet gav också arbete åt smeder, svarvare, sadelmakare och målare. Vagnssmedjan var inhytt i bilreparatörens nuvarande verkstad. Svarveriet hade 9 arbetare år 1899. Ännu finns det 4 svarvstolar kvar, men verkstaden sysselsätter nu endast 2 man. Svarvaren fick sitt mesta arbete från möbelsnickeriet. Här fanns det ursprungligen 7 arbetsplatser, men arbetstillfällena ha på grund av konkurrensen från landsortssnickerarna minskat, så att av 6 ännu bevarade arbetsplatser endast 3 äro i användning. Möbelsnickeriet gav sysselsättning även åt bilduggare och tapetserare. Numera bidra de gamla verkstäderna inte nämnvärt till den rörelse och verksamhet, som råder på gården. Bilreparationsverkstaden har övertagit vagnmakeriets roll som nyckelhantverk. Den ger arbete åt mekaniker, målare och sadelmakare. Men målaren har blivit billackerare. Sadelmakeriet är det enda av de gamla hantverken, som helt kunnat anpassa verksamheten efter den nya tidens krav. Det har funnits i gården sedan 1865.

Kvarteret Asen mindre (nu Monumentet) med omgivningarna omkring år 1885. Sammanställning efter A. R. Lundgrens karta 1885, Samfundet S:t Eriks detaljerade uppmätningar 1927 och tunnbindaren Richard E. Olssons berättelser. Krogen Ekorren låg ungefär 7 m och kvarnen Holländskan drygt 8 m över Götgatans nuvarande nivå beroende på att en av de besvärligaste backarna i denna gata, Postmästarebacken eller »Fyllbacken», sprängts bort. Stora förändringar ha även skett med Tullportsgatan (nu Östgötagatan) och Holländarbacken (nu Ölands-gatan), under det att Sandbergsgatan (nu Gotlands-gatan) ännu är tämligen orörd. Kvarteret Asen mindre gav med sin tämligen glesa bebyggelse bland trädgårdar, kåltäppor och tobaksland en god bild av ett hantverkskvarter i stadens utkanter. Kvarterets ekonomiska liv bestämdes dels av »Viderkvistens bondgård», Södermalms största bondkvarter, och dels av de många bryggerierna i grannskapet. Närmast lågo Tyska bryggeriet, Tullportsgatan 42, och Bjurholms bryggeri tvärs över gatan. Det förstnämnda har fått sitt namn därunder, att den första tillverkningen i Stockholm av tyskt eller bayerskt öl igångsattes här år 1843. Ett minne från denna tid är lagerkällaren »Tyska botten». Bryggerierna gävo full sysselsättning åt kvarterets tunnbindare, åkare och trätöffelmakare.